

Я.В. ХОМЕНКО, д.е.н., зав. кафедрою зовнішньоекономічної діяльності підприємств,
Донецький національний технічний університет

ГЕНЕЗИС ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Проблема економічного зростання завжди займає важливе місце у наукових дискусіях та обговореннях. Узагальнюючи сучасні дослідження, слід зазначити, що поряд з вивченням природи зростання та його основних факторів, науковці все більше уваги приділяють визначенню характеру цього явища. Предметом дискусій залишається питання формування системи методів та інструментів, що дозволяють регулювати темпи зростання та забезпечувати його відносну сталість. У цьому контексті дослідження генезису теорії економічного зростання та визначення сучасної точки зору світової спільноти на цю проблему дозволить з'ясувати, чи можливо стабілізувати зростання економіки в сучасних умовах господарювання.

Міркування про природу економічного зростання властиві всім етапам розвитку економічної теорії. Вони містяться в роботах класиків економічної думки XVIII-XIX ст. А. Сміта [1], Й. Шумпетера [2]. Пізніше ідеї Дж. Форрестера [3], С. Кузнеця [4], У. Ростоу [5,6] зробили вагомий внесок до розвитку теорії зростання. На сучасному етапі ця проблематика розглядається в роботах П. Ромера [7], Ст. Фішера, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі [8], Дж. Сакса, Ф. Ларрен [9].

Обговоренню останніх досягнень теорії економічного зростання була присвячена конференція в м. Піза (2001 р.), основні результати якої представлені в книзі під редакцією Н. Сальвадорі "Старі й нові теорії зростання: дослідження проблеми" [10]. Учасники конференції особливу увагу приділили еволюції теорії зростання, сучасній методології дослідження, визначенню ролі й місця економічної політики в нових моделях зростання.

Вивченням цієї проблеми серйозно займаються російські вчені та економісти, серед яких С. Губанов [11], А. Расулев [12], К. Хубієв [13], Л. Чередніченко [14]. Вона стала тематикою багатьох науково-практичних конференцій провідних вузів Росії, на яких визначаються особливості та перспективи економічного зростання в країні, розробляються рекомендації для економічної політики, спрямованої на пошук оптимального співвідношення між високими темпами зростання і якістю соціально-економічного розвитку.

В Україні проблему зростання дослі-

джують Л. Корнійчук [15; 16], Л. Петкова [17], Д. Чистилін [18]. Науковці розробляють методи оцінки економічного зростання країни, його якісної і кількісної складових, умов мобілізації інноваційних джерел зростання, а також визначають пріоритети економічної політики держави, спрямованої на забезпечення його сталості.

Як бачимо, проблема економічного зростання є дуже широкою та всеохопною. Її вивчення можливе лише за умов системного розуміння теоретико-методологічних аспектів проблеми.

Мета статті полягає у дослідженні генезису теорії економічного зростання та узагальненні основних підходів до вирішення її ключових питань.

Одним з перших тлумачення категорії "економічне зростання" надав С. Кузнець в роботі "Вимірювання економічного зростання" [4]. По аналогії з класичним визначенням зростання живого організму він трактує економічне зростання як "процес, що складається з окремих взаємодій, у результаті яких економічна матерія надходить у національну економіку та передається від однієї її частини до іншої" [4, с.11]. У роботах, що вийшли пізніше, під економічним зростанням він вже розуміє "довготривале збільшення здатності господарства забезпечувати найрізноманітніші потреби населення за допомогою ефективніших технологій і відповідних інституційних та ідеологічних змін" [19, с.13].

На думку С. Мочерного "економічне зростання – це процес кількісно-якісних зрушень у межах технологічного способу виробництва, зумовлених відповідними суперечностями та чинниками і який виражається у збільшенні обсягів суспільного виробництва" [20, с.281].

Слід зазначити, що деякі дослідники зростання як явище визнають лише за умов його довгостроковості. Якщо ж збільшення основних показників відбувається впродовж короткого проміжку часу, а надалі спостерігається їх зниження, то такі зміни мають розглядатися як циклічні коливання в межах загального тренда розвитку економіки.

© Я.В. Хоменко, 2011

Концепція довготривалого зростання економіки вперше була запропонована Р. Солоу [21] і Т. Свен [22] у 1956 році. Вона мала вигляд традиційної неокласичної макроекономічної моделі, в якій агрегований випуск розглядався в ув'язці з капіталом і робочою силою. Їх комбінація і являла собою виробничу функцію. Завдяки цьому підходу з'явився висновок про те, що довготривале зростання зумовлене дією таких демографічних факторів, як чисельність населення, структура трудових ресурсів та їх продуктивність, які умовно були визнані його екзогенними детермінантами. Недоліком цієї теорії є те, що вона не пояснює технологічний прогрес та процес формування і накопичення знань, а також зростання чисельності населення.

У науковій літературі загальна теорія зростання представлена двома напрямками. Перший напрямок ґрунтується на моделях, що пов'язані з дослідженням екзогенних факторів – так званих екзогенних моделях зростання (60-і рр.). Їх науковий інтерес полягає у визначенні впливу на економічне зростання інфляції, рівня безробіття та нафтової кризи. Вони також дозволяють розробити макроекономічну політику, спрямовану на регулювання дії зазначених факторів.

Початок другому напрямку – теорії ендогенного зростання, поклала публікація П. Ромера “Збільшення доходів і довготривале зростання” [7]. Його поява зумовлена, поперше, спробою науковців пояснити динаміку основних показників не з позицій неокласичних моделей, по-друге, необхідністю більш переконливого пояснення відмінностей, що існують між країнами у темпах економічного зростання, по-третє, наданням пріоритету такому фактору, як знання і, нарешті, збільшенням ваги інструментів макроекономічної політики у забезпеченні довготривалого розвитку економіки. Нові моделі пояснюють зростання з позиції ендогенної рівноваги, яка настає у відносинах між економічними агентами при оптимізації їх раціонального вибору. Вони засновані на таких структурних елементах економіки, як технологія, споживчі переваги і макроекономічна політика держави. Саме тому вони отримали назву ендогенних моделей зростання.

Особливістю нової теорії зростання є її міжнародна спрямованість, яка, ймовірно, стала наслідком того, що зовнішньоекономічний аспект останнім часом почав відігравати помітну роль в макроекономіці. У літературі з

цієї проблеми виділяють два класи моделей, які відрізняються лише за джерелами економічного зростання. Моделі першого класу є близькими за своєю сутністю до неокласичних. Основний наголос в них зроблено на приватному капіталі, а їх відмінність полягає в тому, що у процесі генерування рівноваги в умовах сталого зростання до розрахунків не беруться демографічні фактори. В моделях другого класу увага приділяється знанням як рушійній силі сучасної динаміки. Основний вклад у їх розвиток був внесений П. Ромером [23]. Дослідник запропонував двохсекторну модель економіки, відповідно до якої нові знання, що були вироблені в одному секторі, забезпечують виробництво іншого сектору. Ключову відмінність нової теорії зростання більшість науковців бачать у ретельному підході до оцінки процесу накопичення знань.

Слід зауважити, що спроби ввести чинник технологій до оцінки були і раніше, зокрема, в моделі Солоу-Свен. Проте в ній припускалося, що технологічні зміни були екзогенними і вона, таким чином, дозволяла генерувати лише екзогенне довготривале зростання.

Г. Узава [24] і К. Шелл [25, с.9-10] ендогенізували темп технологічних змін. Зокрема, Г. Узава показав, як забезпечити стале зростання економіки в неокласичній моделі за рахунок робочої сили, та довів, що при необхідному рівні освіти та кваліфікації вона здатна посилити технологічний прогрес навіть за умов доходів, що скорочуються. Отриманий завдяки робочий силі приріст ефективності вчений інтерпретував як вартість людського капіталу. Таким чином він ввів у модель як речовинний, так і людський капітал. У свою чергу К. Шелл припустив, що знання генерують не приватні економічні агенти, якими керує економічна вигода, а окремий дослідницький сектор, що функціонує на основі державного фінансування. У ринкову економіку вони поступають вже як суто суспільне благо. Його основний внесок в теорію полягає в обґрунтуванні доцільності залучення до процесу формування знань ресурсів, отриманих у результаті інших видів діяльності.

Треба зазначити, що усі розглянуті вище дослідження стосувались переважно макроекономічного рівня. Мікроекономічний був опрацьований дещо пізніше завдяки новій теорії, яка поєднала попередні досягнення в агрегованих моделях зростання. Тим часом, певну увагу знанням, як фактору зростання, приділили лише кілька років тому: це роботи П. Агїона і П. Ховітта [26], Т. Ішера [27], Р.

на і П. Ховітта [26], Т. Ішера [27], Р. Барро й Х. Сала-і-Мартіна [28]. Основу їх моделей становить аналіз інновацій і процесу розповсюдження знань між країнами.

Р. Барро та Х. Сала-і-Мартін для пояснення відмінностей, що існують між країнами у фондах накопичення капіталу, розробили економетричну модель технологічної дифузії. Вплив первинного запасу капіталу на економічне зростання вони пояснюють гіпотезою умовної збіжності, яка припускає, що темпи економічного зростання обернено пропорційні первинній кількості капіталу в економіці. Таким чином, слаборозвинені країни з невеликим фінансовим потенціалом можуть зростати швидше, ніж високорозвинені. Проте у своїй наступній моделі науковці показали, що бідні країни не обов'язково повинні зростати швидше, ніж багаті. Адже економічне зростання знаходиться у зворотній залежності від відстані економіки до точки збіжності. Лише за умов, що всі економіки сходяться в одній і тій же точці, бідні країни будуть зростати швидше, ніж багаті, а оскільки країни розрізняються за рівнем технологічного розвитку, схильністю до заощаджень, податковими системами, то і сходяться вони будуть в різних точках і з різною швидкістю.

Слід також згадати роботу П. Ромера "Збільшення доходів і довготривале зростання" [7], в якій автор довів, що рівновагу в моделі довготривалого зростання в умовах вільної конкуренції можна досягти за допомогою приватних фірм через ендогенну акумуляцію знань. В контексті його робіт нові знання - це продукт, отриманий завдяки перерозподілу доходів фірм на користь досліджень у сфері нових технологій. Їх створення будь-якою фірмою обов'язково матиме зовнішній ефект і надасть вигоду всім іншим економічним агентам.

Теорія ендогенного зростання і досі залишається предметом наукових дискусій та обговорень. Свій подальший розвиток вона отримала в альтернативних ненормованих моделях зростання, які представлені в роботах С. Джоунса [29], П. Сегерстрома [30] і А. Янга [31]. На відміну від інших моделей вони не суперечать збалансованому зростанню в умовах традиційних виробничих структур.

Увагу науковців останнім часом привертає теорія стадій економічного зростання. Її засновником є У. Росту [6, с.307-331]. Спочатку вчений виділив три стадії, пізніше він збільшив їх кількість до п'яти: 1) "традиційне су-

спільство" (the traditional society); 2) період створення передумов для "зліту" (the preconditions for take-off); 3) "зліт" (the take-off); 4) рух до зрілості (the drive to maturity); 5) епоха високого масового споживання (the age of high mass consumption). У роботі "Політика і стадії зростання" [5] він додає шосту стадію – "пошук якості життя", де на перший план висуває духовний розвиток людини.

Наприкінці XVIII ст. набула поширення точка зору, за якою зростання населення у перспективі буде строго обмежене здатністю землі забезпечувати основні потреби людини. Її прихильником був британський мислитель Т. Мальтус [32, с.888]. На його думку, стримувати економічне зростання може фіксована пропозиція землі.

Наявність певних суперечностей між сучасною концепцією зростання і природними обмеженнями відзначає Дж. Форрестер в роботі "Світова динаміка": "...з часом зростання натрапляє на межі, встановлені природою: ґрунт і природні ресурси виснажуються, а здатність біосфери землі розкласти забруднення зменшується" [3, с.22]. У своїх дослідженнях науковець запропонував нову категорію – "експоненціальне зростання", під яким розуміє нарощування показників, що мають постійний річний відсотковий приріст. Воно не може відбуватися безмежно, оскільки має таку характерну ознаку, як "час подвоєння". Це певний інтервал часу, за який вдвічі збільшується відповідна змінна системи. Змінна може подвоюватися багато разів без досягнення помітного значення, але через деякий час вона раптово виявляється дуже великою і тоді стресові дії від "надзростання" відчувають усі: їх не можна більше ігнорувати. Якщо гальмуючі сили, що виникають при наближенні змінної до межі, слабкі, то зростання відбуватиметься до тих пір, поки нові чинники не почнуть його стримувати [3, с.24-25].

Дж. Форрестер зауважує, що обмеження зростання, викликане скороченням запасів природних ресурсів, може бути і не головним. Наука, ймовірно, знайде більш ефективні способи використання розповсюджених в природі елементів і збільшення джерел енергії з тим, щоб уникнути їх виснаження. Разом з тим, населення і капіталовкладення зростатимуть до тих пір, поки не виникне криза, пов'язана із забрудненням. Забруднення тоді безпосередньо впливає на їх динаміку, оскільки призводить до стагнації у виробництві продуктів харчування [3, с.40].

Активні дискусії з питань економічного зростання і його меж викликала робота Донелли Медоуз “Межі зростання” [33], в якій сформувано нове бачення проблеми зростання в ув'язці з екологічною компонентою. Основу роботи складає дослідження групи науковців Массачусетського технологічного інституту, проведене під керівництвом док. Деніса Медоуза. У його основу була покладена модель світової спільноти Дж. Форрестера. Результати дослідження доповідались на засіданні Римського Клубу, де було оголошено, що проблемою людства найближчим часом стане експоненціальне зростання населення, попиту на продукти харчування, промислового виробництва та рівня забруднення. А оскільки всі ці змінні безпосередньо впливають одна на одну і знаходяться у прямо пропорційній залежності, то при збереженні поточної тенденції межа може настати протягом наступного сторіччя.

Ця публікація посилила дебати з питань ресурсів економічного зростання і його характеру. У відповідь вийшли публікації Л. Саймона “Остаточний ресурс” [34], О. Вайнберга, Г. Голера “Сторіччя заміщення” [35]. Л. Саймон висунув тезу про те, що насправді проблема сучасності полягає не у наявності матеріальних ресурсів і їх кількості, а в єдиному, по суті, фактору зростання – людських знаннях. Його ідея породила концепцію “зростання за рахунок знань”. На думку О. Вайнберга і Г. Голера, навіть якщо ресурс знаходитиметься на межі виснаження, його компоненти відповідно до законів фізики як і раніше існуватимуть в природі, що підтверджує можливість знаходження його субститута (замінника) і наявність перспектив для більш ефективного використання ресурсного потенціалу.

Ці роботи дозволили обґрунтувати нову концепцію “зростання меж”, в якій зазначено, що за рахунок енергії і людських знань можна розширити межі зростання, а оскільки ці ресурси не обмежені, то економічне зростання взагалі не повинно мати будь-яких меж.

Але, незважаючи на прогресивні погляди, що містить цей підхід, багато науковців залишилися прихильниками концепції Медоузів, стверджуючи, що подальше зростання промислових держав стає потенційно деструктивним для світової екосистеми. За їх аргументами безмежне зростання органічної системи неможливе зовсім. Всі системи мають межі, при яких ефективність їх функціонування оптимальна.

Відповіддю Донелли й Деніса Медоузів

на критику світової спільноти була їх нова публікація “За межами зростання: світовий колапс або стає майбутнє” [36], в якій автори дещо змінили своє бачення проблеми зростання, удосконалили модель аналізу, проте ряд висновків залишили незмінними. На їх думку, якщо обсяги енергії і матеріалів, що споживаються, не будуть скорочені, то світову економіку найближчим часом чекає серйозне падіння випуску продуктів харчування, промислового виробництва і використання енергії. Такого сценарію розвитку світової спільноти можна уникнути завдяки раціональному використанню природних ресурсів, а також розумній політиці контролю за чисельністю населення. Їх кінцевий висновок полягає у визнанні можливості сталого розвитку суспільства як з економічної, так і з технологічної точки зору.

Таким чином, сучасні погляди світової спільноти на проблему зростання сприйняли появу нової категорії “екологічно забезпечене стає економічне зростання” [37, с.185]. В ідеалі це зростання у відповідності з другим законом термодинаміки не має межі, в реальності ж воно обмежене здатністю людини ефективно використовувати ресурси у процесі виробництва. Два найважливіших правила взаємодії з природним середовищем: “максимум споживання енергії” і “мінімум навантаження на середовище”, практично не виконуються в сучасних умовах господарювання. Оптимум взаємодії людини і природного середовища, який виявляється у замкнутому циклі безвідходного використання і переробки матеріалів з мінімальним негативним впливом на оточуюче середовище, поки не знайдений. Таким чином, з позицій теорії сталого економічного зростання можливе в будь-якій системі, на практиці його не можна забезпечити до тих пір, поки не будуть вирішені основні суперечності у взаємодії людини з природним середовищем.

Отже, у результаті наукової дискусії виникла об'єктивна потреба визначити реальні можливості та перспективи розширення меж зростання, умови його сталості і сформувані суспільство, яке зростатиме за належним рівнем екологічної безпеки. Нова категорія “стає економічне зростання” поповнила методологію сучасної теорії.

На наш погляд, відшукати можливість стабілізації економічного зростання можна, посиливши сучасну концепцію економічного зростання елементами теорії суспільного відтворення. Ми дотримуємося думки, що саме завдяки цієї теорії можна краще пізнати при-

роду зростання, визначити його джерела та умови стабілізації.

Теорію економічного зростання в ув'язці з теорією відтворення активно опрацьовують російські науковці. Розробкою концепції зростання, в якій поєднані його змістовна (відтворювальна) та результативно-динамічна складові, займається Л. Чередніченко [14]. Автор звертає увагу на те, що через дезорганізацію суспільного відтворення сьогодні дуже важко інтенсифікувати зростання економіки. Цю проблему вирішує впродовж останніх років С. Губанов [11]. Науковець зазначає, що, перш за все, треба сформулювати адекватну ринковій економіці систему розширеного відтворення і лише потім вирішувати проблему стабілізації зростання. Він доводить, що і зростання, і розширене відтворення є похідними одного процесу – накопичення капіталу. Саме тому створення умов для ефективного використання капіталу і нормалізації його органічної структури в усіх підрозділах суспільного виробництва тотожно створенню умов для сталого зростання економіки.

Ми пропонуємо дещо інше бачення взаємозв'язку між процесом розширеного відтворення та темпами зростання економіки. Для того, щоб розкрити сутність нашого підходу скористаємося загальновідомими положеннями теорії відтворення [38, с.56-59].

Традиційно відтворення визначають як безперервне відновлення процесу виробництва товарів, послуг та духовних благ, на основі якого здійснюється розвиток всіх елементів економічної системи – продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та виробничих відносин і господарського механізму [39, с.223]. Розрізняють два типи відтворення: просте й розширене. При простому розміри виробленого продукту та його якості у кожному наступному циклі залишаються незмінними. Відповідно не зазнають змін й фактори виробництва. А весь додатковий продукт, якщо він отриманий, використовується самими виробниками для особистого споживання.

При розширеному відтворенні розміри виробленого продукту у кожному наступному циклі зростають, що досягається за рахунок поліпшення його якості. Частина такого продукту накопичується і може повноцінно використовуватися для збільшення факторів виробництва, задоволення потреб суспільства і всебічного розвитку особистості.

Для поновлення циклу виробництва необхідно забезпечити пропорційне поєднання

робочої сили і засобів виробництва. Це - загальноекономічна передумова сталого відтворення у будь-якому суспільстві. Порушення пропорційності неминуче веде до збоїв у системі та знижує її ефективність. Для того ж, щоб відтворення відбувалось у розширеному масштабі, до початку наступного циклу необхідні додаткові капіталовкладення або більш якісні ресурси.

Джерелом збільшення та якісного поліпшення ресурсів та основних факторів виробництва є додана вартість. Її розмір визначає характер та якість наступного циклу відтворення. Чим вона вища, тим більші внутрішні можливості системи щодо забезпечення відтворення у розширеному масштабі. За її відсутності цей процес буде мати простий характер і втратить економічну доцільність. За умов розширеного відтворення виробництво відновлюється кожен рік у зростаючих розмірах, відповідно, збільшується і додана вартість, яка потім і спрямовується на його подальше відновлення. Тому, на наш погляд, саме її треба розглядати як потенційне джерело економічного зростання.

В економічній теорії визнано, що сталість процесу розширеного відтворення забезпечується завдяки закону пропорційного розвитку, який передбачає дотримання основних пропорцій економіки – між сферами та галузями народного господарства [40, с.317]. Сталість економічного зростання, відповідно, можна досягти за рахунок пропорційного розподілу доданої вартості.

Таким чином, узагальнюючи викладені вище міркування, ми пропонуємо головним джерелом економічного зростання вважати додану вартість, свідоцтвом його сталості – її сталу тенденцію до збільшення, а пропорційний розподіл на потреби відтворення - базовою умовою сталого зростання.

Розмір додаткової вартості визначається якістю капіталу, що використовується у виробництві, якістю ресурсів і технологією, що застосовується. Як людський, так і речовинний капітал формуються на основі ресурсного потенціалу системи. При використанні у виробництві ресурсів високої якості об'єктивно можна очікувати і якісний продукт або послугу. Але такі ресурси може надати лише система, в якій забезпечені належні умови для розширеного відтворення. Тут наша ідея зводиться до того, що ключову роль у процесі життєдіяльності системи відіграють саме умови її відтворення. Лише за наявності відповідного рівня їх

якості система здатна відтворюватися у розширеному масштабі.

Формування умов само по собі має обмежений характер і швидкість. Змінити їх можна лише, якщо в системі є додаткові можливості або в ній присутні елементи, впливаючі на які, можна прискорити процес. В економічній теорії вони відомі як фактори відтворення.

Жоден фактор не буде впливати на систему, якщо його стан визнається незадовільним, або він не відповідає певним вимогам. Навіть сукупність факторів за умов низької якості не в змозі забезпечити очікуваний результат. Так само як якість продукту або послуги зумовлена якістю використаного ресурсу, так швидкість і характер відтворення зумовлені якістю його факторів. Відповідно, важливою умовою сталого зростання стає висока якість факторів відтворення.

Отже, наш висновок полягає у тому, що покращуючи умови відтворення за рахунок якості його факторів, можна стабілізувати відтворення системи і, таким чином, вплинути на рівень її розвитку і характер зростання.

Тепер можна визначитись і з категорією "стале економічне зростання", під яким ми пропонуємо розуміти довгострокове збільшення обсягів суспільного виробництва з метою всебічного задоволення різноманітних потреб населення, яке відбувається за умов розширеного відтворення, забезпеченого за рахунок покращення якості його факторів, технологічного оновлення виробництва, всебічного розвитку особистості та раціонального природокористування, і обов'язково супроводжується поліпшенням якісних ознак розвитку економіки.

Незважаючи на актуальність цієї категорії слід з обережністю ставитись до її використання, особливо при оцінці окремих галузей. Адже може бути ситуація, коли в межах галузі зростання не є сталим, оскільки її виробництво з часом застаріває, стає менш конкурентноспроможним, і на заміну йому приходять нове. Відповідно, зростання одних галузей може супроводжуватися стагнацією інших.

Література

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 683 с.
2. Шумпетер И. А. История экономического анализа : в 3 т. / И. А. Шумпетер ; пер с англ. В. С. Автономов, М. В. Бойко, Л. С. Горшкова и др. – СПб. : Экономическая школа,

2001. – Т. 3. – 2001. – 678 с.

3. Форрестер Д. Мировая динамика / Джей Форрестер : [пер. с англ. А. Ворожук, С. Пегова]. – М. : ООО Изд-во АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – 378 с.

4. Kuznets S. Measurement: Measurement of Economic Growth / S. Kuznets // The Journal of Economic History. – 1947. – Vol. 7, Supplement : Economic Growth : A Symposium. – P. 10-34.

5. Rostow W.W. Politics and Stages of Growth / W. W. Rostow. – Cambridge : Cambridge University Press, 1971. – 410 p.

6. Rostow W.W. The Process of Economic Growth / W. W. Rostow. – New York : W.W. Norton & Company, Inc., 1962. – 372 p.

7. Romer P. M. Increasing Return and Long-Run Growth / Paul M. Romer // The Journal of Political economy. – 1986 (Oct.). – Vol. 94, No. 5. – P. 1002-1037.

8. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Буш Р. Дорн, Р. Шмалензи ; пер. с англ. со 2-го изд. Е. Е. Балашова, Т. Н. Золотухина, Е. В. Танхилевич, Н. Г. Горюшина. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 864 с.

9. Сакс Дж. Д. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж. Д. Сакс, Ф. Б. Ларен ; пер. с англ. О. В. Буклемишев, Л. М. Гельман, М. И. Горбань и др. – М. : Дело, 1996. – 848 с.

10. Old and New Growth Theories : an Assessment / [ed. by N. Salvadore]. – Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2003. – 348 p.

11. Губанов С. Рост без развития и его пределы / С. Губанов // Экономист. – 2006. – № 4. – С. 14-31.

12. Расулев А. Индикаторы и варианты достижения устойчивого экономического роста / А. Расулев // Общество и экономика. – 2001. – № 10. – С. 29-46.

13. Хубиев К. Противоречия экономического роста / К. Хубиев // Экономист. – 2005. – № 8. – С. 46-54.

14. Чередниченко Л. Необходимые условия роста ВВП / Л. Чередниченко // Экономист. – 2004. – № 3. – С. 52-58.

15. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 84-91.

16. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 82-90.

17. Петкова Л. К вопросу о качестве экономического роста Украины / Л. Петкова // Экономика Украины. – 2005. – № 6. – С. 45-49.

18. Чистилин Д. О волновой природе эконо-

номических циклов /Д. Чистилин // Экономика Украины. – 2006. – № 5. – С. 38-46.

19. Эффективный экономический рост: теория и практика / [Генкин А. С., Зырянова М. Н., Ивлева Г. Ю. и др.]; под ред. Т. В. Чечеловой. – М.: Экзамен, 2003. – 320 с.

20. Мочерний С. В. Політекономія / С. В. Мочерний. – [2-ге вид.]. – К.: Вікар, 2005. – 386 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

21. Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth / R.M. Solow // The Quarterly Journal of Economics. – 1956. – Vol. 70. – P. 65-94.

22. Swan T. W. Economic Growth and Capital Accumulation / T. W. Swan // Economic Recommendations. – 1956. – Vol. 32. – P. 334-361.

23. Romer P. M. Endogenous Technological change / Paul M. Romer // The Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98. – P. S71- S102.

24. Uzawa H. Optimum Technological Change in an Aggregative Models of Economic Growth / H. Uzawa // International Economic Review. – 1965. - Vol. 6. – P. 18-31.

25. Schmidt G. W. Dynamics of Endogenous Economic Growth: a Case Study of the “Romer Model” / Gordon W. Schmidt. – Amsterdam : Elsevie, 2003. – 488 p.

26. Aghion P. A Model of Growth through Creative Destruction / P. Aghion, P. Howitt // Econometrica. – 1992. – Vol. 60, No. 2. – P. 323-351.

27. Eicher T. S. Interaction between Endogenous Human Capital and Technological Change / T. S. Eicher // Review of Economic Studies. – 1996. – Vol. 63. – P.124-144.

28. Barro R. J. Public Finance in Models of Economic Growth / R. J. Barro, X. Sala-i-Martin // Review of Economic Studies. – 1992. – Vol. 59. – P. 645-661.

29. Jones C. I. R&D Based Models of Economic Growth / C. I. Jones // The Journal of Political Economy. – 1995. – Vol. 103. – P. 759-784.

30. Segerstrom P. Endogenous Growth

without Scale Effects / P. Segerstrom // American Economic Review. – 1998. – Vol. 88. – P.1290-1310.

31. Young A. Growth without Scale Effects / A. Young // The Journal of Political Economy. – 1998. – Vol. 106. – P.41-63.

32. Малая советская энциклопедия : в 10 т. / [редкол.: Б. А. Введенский (гл. ред.) и др.]. – М.: Большая Советская Энциклопедия, 1959.– Т. 5 : Котантен – Минерва. – 1959. – 1306 с.

33. Meadows D. H. The Limits to Growth: a Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind / Donella H. Meadows. – New York : Universe Books, 1972. – 205 p.

34. Simon J. L. The Ultimate Resource / Julian L. Simon. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 1996. – 734 p.

35. Goeller H. E. The Age of Substitutability / H. E. Goeller, Alvin M. Weinberg // The American Economic Review. – 1978 (Dec.). – Vol. 68, No. 6. – P. 1-11.

36. Meadows D. H. Beyond the Limits: Global Collapse or a Sustainable Future / D. H. Meadows, D. L. Meadows, J. Randers – London : Earthscan Publications, 1992. –300 p.

37. Fritsch B. Towards the ecologically sustainable growth society: physical foundations, economic transitions, and political constraints / B. Fritsch, S. Schmidheiny, W. Seifritz. – Berlin : Sprunge-Verlag, 1994. – 198 p.

38. Политическая экономия / В. А. Медведев, Л. И. Абалкин, О. И. Ожерельев и др. – М.: Политиздат, 1988. – 735 с.

39. Економічна енциклопедія : в 3 т. / [Редкол.: Мочерний С. В. (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000.– Т. 1. – 2002. - 864 с.

40. Економічна енциклопедія : в 3 т. / [Редкол.: Мочерний С. В. (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002 – Т. 3. – 2002. – 952 с.

Статья поступила в редакцию 30.03.2011